

ISPAN VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA METAFORIK IFODALARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TAHLIL

R.T.Turdiqulova

O'zDJTU, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola ispan va o'zbek badiiy matnlarida qo'llangan metaforik ifodalarning milliy-madaniy xususiyatlarini qiyosiy-chog'ishtirma yo'sinda tadqiq etadi. Maqsad, turli xalqlar dunyoqarashi, an'analari, ijtimoiy-tarixiy tajribasi va qadriyatlari metaforik ifodalarda qanday aks etishini o'rganishdan iborat. Tahlil jarayonida mahalliy va xorijiy adabiyotshunoslik, lingvokulturologiya hamda kognitiv lingvistika sohalaridagi ilmiy manbalarga tayanilgan. Misollar ispan adabiyotidan Migel de Servantes, Gabriel Garsia Markes, Federico Garsia Lorka kabi yozuvchilar asarlaridan, o'zbek adabiyotidan esa Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom kabi ijodkorlar asarlaridan olinib, ulardagi metaforalarning o'xshash va farqli jihatlari chuqur tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: metafora, lingvokulturologiya, ispan adabiyoti, o'zbek adabiyoti, milliy-madaniy xususiyat, qiyosiy tahlil.

Metafora, tilning eng qudratli va serqirra vositalaridan biri sifatida, oddiy bir tasviriy ibora bo'libgina qolmay, balki har bir xalqning o'ziga xos dunyo tasavvurini, milliy mentalitetini va madaniy kodlarini o'zida mujassam etadi. U nafaqat badiiy adabiyot tilini boyitadi, balki voqelikni idrok etish va ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi. Ispan va o'zbek adabiyotlari, har biri o'ziga xos boy tarixiy ildizlarga ega bo'lgan holda, metaforik ifodalarning rang-barangligi va chuqur ma'nosi bilan ajralib turadi. Bu tillarning geografik, ijtimoiy va madaniy farqlari ularda shakllangan metaforik tizimlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqot ispan va o'zbek badiiy matnlaridagi metaforalarni qiyoslash orqali milliy-madaniy omillarning til va adabiyotga ta'sirini ochib berishga qaratilgan.

Metaforaga bo'lgan nazariy yondashuvlar qadimgi Aristotel davridan beri ilmiy jamoatchilik e'tiborida bo'lib kelgan. Aristotel metaforani "qisqartirilgan o'xshatish" deb ta'riflagan bo'lsa, zamonaviy tadqiqotlar, xususan, Lakoff va Jonsonning kognitiv metafora nazariyasi, metaforaning nafaqat til, balki inson tafakkurining asosi ekanligini isbotladi.

Mahalliy lingvistika va adabiyotshunoslikda metafora tushunchasini o'rganishda R. Qo'ng'urov, A. Hojiev, B. Yo'ldoshev kabi olimlarning ishlari muhim o'rin tutadi. Ular o'zbek tilidagi metaforalarning lingvistik va badiiy xususiyatlarini, ularning ma'no ko'chishidagi o'ziga xosliklarini tahlil qilganlar. Xususan, ularning tadqiqotlari mumtoz va zamonaviy o'zbek adabiyotida metafora qo'llanilishining boy an'alarini ochib bergan.

Xorijiy adabiyotshunoslikda esa, F. de Saussure, A. Rixards, I. Kant kabi olimlar metaforani tilning tarkibiy qismi sifatida o'rganishgan. L. Brouer kabi olimlar esa uni badiiy matnlardagi ma'no yaratuvchi asosiy vositalardan biri deb hisoblaydi. Ispan tilshunosligida bu borada K. Garsiya, X. Ximenes, E. Koseriu kabi olimlarning ishlari diqqatga sazovordir. Ular ispan madaniyatining tilga, xususan, metaforaga ta'sirini chuqur o'rganganlar.

Metaforalar turli madaniyatlarda turli xil ma'no va tasavvurlarni aks ettiradi. Bu holat dunyoni idrok etishdagi farqlar bilan bog'liq.

Inson, tabiat va hayvonot olami bilan bog'liq metaforalar Ispan adabiyotida:

- "Alba de oro" (oltin tong) - Garsia Lorkaning asarlarida ko'p uchraydi, ispanlarning quyosh va yorug'likka bo'lgan sevgisini aks ettiradi.
- "Corazón de piedra" (tosh qalb) - ispan mentalitetidagi ehtirosli va jiddiy munosabatlarni ifodalaydi.
- "Ojos de gacela" (kiyik ko'zlar) - Garsia Lorkaning "Qonli to'y" asarida uchraydi, bu yerda g'azallarning nozikligi va chaqqonligi emas, balki ularning xavotirli nigohi metaforik ma'noda ishlatiladi.

O'zbek adabiyotida:

- "Kumush tong", "oltin quyosh" - Navoiy, G'afur G'ulom asarlarida uchraydi, bu yerda ham tong va quyosh nuriga ehtirom yaqqol namoyon.
- "Tosh yurak" - Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asaridagi ba'zi personajlarning shafqatsizligini tasvirlashda ishlatilgan.
- "Qalam qosh", "kiyik nigoh" - o'zbek adabiyotida go'zallik va noziklikni tasvirlash uchun keng qo'llaniladi. Navoiyning g'azallarida bu kabi misollar juda ko'p.

Ehtiros, sevgi va ma'naviyat metaforalari. Ispan adabiyotida:

- "Mar de pasión" (ehtiros dengizi) - ispan adabiyotidagi kuchli hissiyotlar va ehtirolarni tasvirlashda qo'llaniladi.
- "Fuego de amor" (sevgi olovi) - ehtirosli sevgini ifodalaydi, ispan madaniyatiga xos bo'lgan olov ramzi.
- "Alma herida" (yaralangan ruh) - Servantesning "Don Kixot" asarida Don Kixotning ma'naviy holatini ifodalash uchun ishlatilgan.

O'zbek adabiyotida:

- "Ishq olovi" - Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Ishq Farhodning qalbini kuydirgan otashga qiyoslanadi.
- "Ko'ngil dengizi" - ko'ngilning cheksizligini, undagi his-tuyg'ularning oqimini tasvirlaydi.
- "Zardobga aylangan yurak" - chuqur azob va qayg'uni ifodalaydi.

Siyosiy va ijtimoiy metaforalar. Ispan adabiyotida:

- "Voz del pueblo" (xalq ovozi) - Servantesning "Don Kixot" asarida xalq donoligini ifodalashda qo'llanilgan.
- "España negra" (qora Ispaniya) - Ispaniyaning qorong'u davrlarini, xususan, frankizm davrini ifodalovchi metafora.

O'zbek adabiyotida:

- "Zulmat ostonasi" - jadid adabiyotida xalqning nodonligi va qoloqligini ifodalashda ishlatilgan.
- "Zulm sirtloni" - Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarida amaldorlarning xalqqa zulmini ifodalashda qo'llanilgan.
- "El o'g'loni" - vatanparvarlik va millatparvarlikni ifodalaydi.
- Metaforik ifodalarni tahlil qilishda mahalliy va xorijiy adabiyotshunoslikda turli yondashuvlar mavjud.

Lingvokulturologiya fanining yo'nalishi til va madaniyatning o'zaro aloqasini o'rganadi. Ispan va o'zbek tillaridagi metaforalar tahliliga ushbu yondashuvni qo'llash orqali har bir madaniyatga xos bo'lgan tushunchalarni, ramzlarni va qadriyatlarni ochib berish mumkin. Masalan, ispan adabiyotida olov (fuego) metaforasi ko'pincha ehtiros, sevgi, g'azab kabi kuchli hissiyotlarni ifodalasa, o'zbek adabiyotida olov ko'proq sinov, azob, poklanish kabi ma'nolarda ishlatiladi.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, metaforalar insonning dunyoni tushunishini aks ettiruvchi mental modellardir. O'zbek adabiyotida "ko'ngil ko'zi" metaforasi insonning ichki sezgi va idrokini anglatadi, ispan madaniyatida esa "el ojo del corazón" (yurak ko'zi) iborasi kamroq uchraydi. Bu, ehtimol, har bir madaniyatning tafakkuridagi ustuvorliklarning farqi bilan bog'liqdir.

Stilistik tahlil asarlardagi metaforalarning badiiy funktsiyasini, ularning estetik ta'sirini o'rganadi. Ispan adabiyotida metaforalar, ayniqsa, Garsia Lorkaning asarlarida, chuqur ramziy ma'noga ega bo'lib, hayot, o'lim, sevgi kabi universal tushunchalarni aks ettiradi. O'zbek adabiyotida, xususan, mumtoz adabiyotda metafora badiiy tasvir vositasi sifatida nafis va an'anaviy tarzda ishlatiladi, zamonaviy adabiyotda esa ko'proq psixologik holatni ifodalashga qaratilgan.

Ispan va o'zbek adabiyotlarida qo'llangan metaforalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

O'xshashliklar: Ikkala adabiyotda ham tabiat, inson hissiyotlari, ijtimoiy hodisalar bilan bog'liq universal metaforalar uchraydi. Masalan, "hayot- bu yo'l", "vaqt- bu daryo" kabi metaforalar universal xarakterga ega.

Farqlar: Har bir madaniyatning o'ziga xos ijtimoiy, diniy va geografik sharoitlari metaforalarning mazmunini belgilaydi. Ispan adabiyotida ko'proq katolik diniga oid ramzlar, o'zbek adabiyotida esa islom diniga oid ramzlar va Sharq falsafasining ta'siri yaqqol seziladi. Ispan adabiyotida korrida, flamingo raqsi kabi milliy unsurlar bilan bog'liq metaforalar uchrasa, o'zbek adabiyotida paxta, bahor, navro'z kabi milliy ramzlar bilan bog'liq metaforalar ko'p uchraydi.

Ispan va o'zbek badiiy matnlaridagi metaforik ifodalarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, metafora nafaqat tilshunoslik, balki lingvokulturologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Har bir xalqning o'ziga xos madaniyati va mentaliteti tilning bu go'zal vositasida o'z aksini topadi. Ushbu tadqiqot ispan va o'zbek tillaridagi metaforalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatib berish orqali ikki madaniyatning dunyoqarashini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kelajakda bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni davom ettirish, xususan, tarjima nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu ikki xalq o'rtasidagi madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Qo'ng'urov, R. (1991). *Badiiy nutq madaniyati va til uslubi*. Toshkent.
3. Garsia Lorka, F. (1998). *Qonli to'y*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
4. Servantes, M. de. (2012). *Don Kixot*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Navoiy, A. (2001). *G'azallar*. Toshkent: O'qituvchi.
6. Qodiriy, A. (2012). *O'tgan kunlar*. Toshkent: Sharq.
7. G'ulom, G'. (1980). *Asarlar to'plami*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.